

ZÜHEYR b. EBÛ SÜLMÂ

aynı zamanda divanı toplayan ilk şahsiyettir. Divan ayrıca İbnü's-Sikkît, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan et-Tûsî, Sükkerî, Saûdâ diye bilinen Muhammed b. Hübeyre el-Esedî, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî ve A'lem eş-Şentemerî tarafından derlenmiştir. İbnü's-Sikkît, Sa'leb, Saûdâ, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, A'lem eş-Şentemerî ve Ebû Bekir Âsım b. Eyyûb el-Batalyevsî gibi âlimler divana şerh yazmış, ancak bunlardan İbnü's-Sikkît, Saûdâ ve Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin şerhleri günümüze ulaşmamıştır. Zühey'r'in şiirlerinin ve divanının bazı önemli baskıları ve neşirleri şunlardır: *The Divans of the Six Ancient Arabic Poets (el-İkđü's-semîn fi devâvîni's-şu'arâ'i's-sitteti'l-Câhiliyyîn)* (nşr. W. Ahlwardt, London 1870, s. 75-102); Yûsuf b. Ebû Saîd el-Beyrûtî, *el-Me'âni'l-bed'îa fi şî'ri Zühey'r b. Rebî'a* (Beirut, ts. [el-Mektebetü'l-cedîde]; *el-İkđü's-semîn fi devâvîni's-şu'arâ'i's-şelâseti'l-Câhiliyyîn* içinde, Beirut 1886, s. 27-62); A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânî Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (Primeurs Arabes, II, nşr. C. Landberg, Leyde 1889; Kahire 1323/1905); Sa'leb, *Şerhu Dîvânî Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (Kahire 1363/1944, 1384/1964; nşr. Hannâ Nasr el-Hittî, Beyrut 1992); *Dîvânü Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (nşr. ve şerh: Kerem el-Bustânî, Beyrut 1953, 1960); A'lem eş-Şentemerî, *(Şerhu) Eş'ârü's-şu'arâ'i's-sitteti'l-Câhiliyyîn* (nşr. W. Ahlwardt, *el-İkđü's-semîn* içinde, London 1870, s. 75-102; nşr. K. Dyroff, Münih 1892; nşr. Mustafa es-Sekkâ, Kahire 1954; şerh ve ta'lik: M. Abdülmün'im el-Hafâcî, Kahire 1377/1958, I, 278-355); *Şerhu Dîvânî Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (nşr. ve şerh: Ahmed Tal'at, Beyrut 1968); *Şî'ri Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (A'lem eş-Şentemerî'nin şerhiyle birlikte, nşr. Fahreddin Kabâve, Halep 1390/1970, 1973; Beyrut 1982, 1413/1992); Sa'leb, *Şerhu şî'ri Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (nşr. Fahreddin Kabâve, Beyrut 1982); *Dîvânü Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (şerh ve takdim: Ali Hasan Fâûr, Beyrut 1988). Mustafa es-Sekkâ *Muhtârü's-şî'ri'l-Câhili* (Kahire 1348/1929, I, 150-215) ve Fuâd Efrâm el-Bustânî, *Zühey'r b. Ebî Sülmâ-Muntehabât şî'riyye* (Beirut 1929, 1963) adıyla Zühey'r divanından seçmeler yapmıştır. O. Rescher, C. Landberg neşirinden Zühey'r'in divanını Almanca'ya tercüme etmiştir (*Beiträge zur arabischen Poesie*, IV/2, İstanbul 1952, s. 1-46). Zühey'r'e dair ilk araştırmalardan birini K. Dyroff yapmış (bk. bibl.), Türkiye'de Süleyman Tülüçü ve Arap ülkelerinde birçok kişi eser üzerine tez çalışmaları ger-

çekleştirmiş; Abdülhamîd Sened el-Cündî, Hannâ Nemir, Alfred Hürî, İhsan en-Nas, Cemîl Sultân, M. Yûsuf Ferrân, Fetihyie Mahmûd Ferec el-Ukde, Abdülkâdir er-Rabaî, Ali İbrâhim Ebû Zeyd gibi müellifler tarafından müstakil eserler kaleme alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cumahî, *Fuhûlû's-şu'arâ'*, I, 51, 52, 54, 63-64, 66; ayrıca bk. İndeks; Ebû Hâtım es-Sicistânî, *el-Mu'ammerün ve'l-veşâyâ* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1961, s. 83-84; İbn Kuteybe, *eş-Şî'ri ve's-şu'arâ'*, I, 78, 137-153; ayrıca bk. İndeks; Sa'leb, *Şerhu Dîvânî Zühey'r b. Ebî Sülmâ*, Kahire 1363/1944, mukaddime, s. 3-18; a.mlf., *Şerhu Şî'ri Zühey'r b. Ebî Sülmâ* (A'lem eş-Şentemerî'nin şerhiyle birlikte, nşr. Fahreddin Kabâve), Halep 1390/1970, neşreden giriş, tür.yer.; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Beyrut 1414-15/1994, X, 443-461; ayrıca bk. İndeks; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'ârî'l-Arab* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1967, I, 67-71, 104-105, 178-216; Merzûbânî, *el-Müveşşâh* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1385/1965, s. 56-62; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, II, 332 vd., 410; V, 453-458; ayrıca bk. İndeks; L. Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*, Beyrut 1890, I, 510-595; K. Dyroff, *Zur Geschichte der Überlieferung des Zuhairdiwans mit einem Anhang unedierter Gedichte Zuhairs*, München 1892, tür.yer.; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*, İstanbul 1335/1917, I, 43-50, 691-724; M. Hasan el-Marsafî, *Dirâsetü's-şu'arâ'*, Kahire 1363/1944, s. 216-250; Tâhâ Hüseyin, *Hadîşü'l-erbi'â'*, Kahire 1962, I, 77-113; a.mlf., *Fi'l-Edebi'l-Câhili*, Kahire 1969, s. 282-290; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, I, 300-332; Sezgin, GAS, II, 118-120; IX, 255-256; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 1, 23, 31, 66, 79; a.mlf., "Zühey'r", *İA*, XIII, 639-642; Süleyman Tülüçü, *Zühey'r b. Ebî Sülmâ ve Edebi Kişiliği* (doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi; a.mlf., "Büyük Arap Şâiri Zühey'r b. Ebî Sülmâ ve Tercüme-i Hâli ile İlgili Kaynak ve Tetkiklerin Tenkidi ve Değerlendirilmesi", *EAÜİFD*, sy. 8 (1988), s. 165-181; a.mlf., "Câhiliye Devri Şâirlerinden Zühey'r'in Dini İnanç ve Şiirlerinde Dini İzler", *Diyanet Dergisi*, XXV/2, Ankara 1989, s. 3-12; a.mlf., "Bir Hakîm ve Hanîf Şâir: Zühey'r b. Ebî Sülmâ", *İslâmî Edebiyat*, sy. 23, İstanbul 1994, s. 36-38; İnci Koçak, "Zuhayr b. Abi Sulma'nın Şiirlerindeki Bazı Atasözleri ve Hikmetli Beyitleri", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1970), s. 233-237; Abdülkâdir er-Rebbâî, "eş-Şüretü's-şî'riyye ve mecâlâtü'l-hayât'inde Zühey'r b. Ebî Sülmâ", *el-Mevrid*, X/3, Bağdad 1400/1980, s. 11-34; Abdülmecîd el-Esdâvî, "Divânü Zühey'r b. Ebî Sülmâ", *Âlemü'l-kütüb*, XIV/1, Riyad 1413/1993, s. 40-46; Yasin Ceylan, "Zühey'r'in Şiirinde Ahlâki Değerler", *Yeni Ümit*, sy. 26, İzmir 1994, s. 18-23; F. Krenkow, "Zuhair b. Abi Sulma", *El*, IV, 1236-1237; Lidia Bettini, "Zuhayr", *El²* (İng.), XI, 556-558.

SÜLEYMAN TÜLÜCÜ

ZÜHEYR b. HARB

(bk. EBÛ HAYSEME, Zühey'r b. Harb).

ZÜHEYR b. MUÂVİYE

(زهير بن معاوية)

Ebû Hayseme Zühey'r
b. Muâviye
b. Hudeyc el-Cu'fî el-Kûfî
(ö. 173/789)

Küfeli hadis hâfızı.

95 (713-14) yılında doğdu. Ebû İshak es-Sebîî, Humeyd et-Tavîl, Esved b. Kays, Simâk b. Harb, A'meş ve Hişâm b. Urve gibi tâbiîn imamlarından hadis rivayet etti. Kendisinden aynı zamanda hocalarından olan İbn Cüreyc ve İbn İshak ile Zâide b. Kudâme, Abdullah b. Mübârek ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi muhaddisler rivayette bulundu. 164 (780-81) yılında Küfe'den ayrılıp Cezîre'ye yerleşen Zühey'r 173'te (789) felç geçirmiş ve aynı yılın receb ayında vefat etmiştir. Kaynaklarda ölüm tarihi 172, 174 veya 177 (793) olarak da verilmektedir. Zühey'r'in Ruhayl ve Hudeyc adında iki kardeşi vardır.

Zühey'r cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından sika olarak nitelendirilmiş olup Yahyâ b. Maîn hıfz bakımından onu Ebû Avâne el-Vâsîti ile aynı seviyede, İsrâil b. Yûnus es-Sebîî'den ise daha kuvvetli görmüştür. Şuayb b. Harb de Zühey'r'i Şu'be b. Haccâc'dan çok üstün bir hâfız saymışsa da bu değerlendirme biraz mübalağalı bulunmuştur (İbnü'l-İmâd, I, 282). Süfyân b. Uyeyne talebelerini Zühey'r'den ders almaya teşvik etmiş, Küfe'de onun gibisinin bulunmadığını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, Zühey'r'in ilmin kaynaklarından olduğunu belirtmiş, Ebû Hâtim er-Râzî onu sünnete bağlı diye nitelmiş ve üç kardeşi içinde en güvenilir muhaddis olarak Zühey'r'i göstermiştir. Osman b. Saîd ed-Dârimî, Zühey'r gibi muhaddislerin rivayetlerinden şüphe edilemeyeceğini bildirmiş, Zühey'r'i hayırla yâdeden Saîd b. Mansûr onun hadislerinin yazılmasını tavsiye etmiştir. Ehl-i İrâk da Zühey'r'in mensup olduğu nesil içinde özellikle onun rivayetlerini tercih etmiştir (Mizzî, IX, 425).

Sika bir muhaddis olarak tanınmakla birlikte Zühey'r'in bazı râvilerden aldığı rivayetlerde dikkatli olunması istenmiştir. Özellikle Ebû İshak es-Sebîî'den olan rivayetleri Ebû İshak'ın ihtilâta uğramasından (zihnî melekelerinin zayıflamasından) sonraki döneme rastladığı gerekçesiyle kusurlu bulunmuştur. Zühey'r'i sika ve güvenilir bir hâfız diye tanımlayan Zehebî ise Ebû İshak es-Sebîî'nin hâfızasının zayıflamasına rağmen onun bu kusurunun hiçbir zaman rivayet ehliyetini kaldıracak şekilde bir ih-

tilât derecesine varmadığını, Züheyr'in Ebû İshak'tan olan rivayetlerindeki gevşekliğinin (İn) Züheyr'den değil Ebû İshak'tan kaynaklandığını belirtmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 233; *Mizânü'l-İtidâl*, II, 86). Züheyr b. Muâviye'nin, hadis rivayet yöntemlerinin en sağlamlarından sayılan imlâ yoluya rivayette bulunmayı tercih ettiği zikredilmektedir (*DİA*, XXII, 225; XXXVI, 458). Güçlü bir hâfızaya sahip olan Züheyr'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 376-377; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 588-589; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 420-425; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 181-187; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 233; a.mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, II, 86; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 282; Abdullah Aydınlı, "İmlâ", *DİA*, XXII, 225; a.mlf., "Semâ", a.e., XXXVI, 458.

BÜNYAMİN ERUL

ZÜHEYR b. MUHAMMED

(bk. BAHÂ ZÜHEYR).

ZÜHLÎ

(الذهلي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Yahyâ b. Abdillâh
ez-Zühli en-Nisâbüri
(ö. 258/872)

Hadis hâfızı.

172 (788-89) yılı civarında muhtemelen Nişâbur'da doğdu. Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî'nin meclisinde hadis yazarken yazısının güzelliği ve hadisleri doğru kaydedişi Nişâburlu muhaddis Ali b. Seleme el-Lebekî'nin dikkatini çekti ve onun tavsiyesi üzerine ilim yolculuklarına başladı. Nişâbur, Rey, İsfahan, Basra, Kufe, Vâsıt, Bağdat, Mekke, Medine, Yemen, Mısır, Şam ve Cezîre'de Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdürrezzâk es-San'ânî, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Hureybî, Nuaym b. Hammâd, İbn Nümeyr ve yaşça kendisinden küçük olan İbn Vâre gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Kendisinden de hocaları Saïd b. Mansûr, Saïd b. Ebû Meryem, Ebû Ca'fer en-Nüfeylî ve Amr b. Hâlid'den başka İbn Mâce, Tirmizî, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî, İbn Ebû Dâvûd gibi muhaddisler rivayette bulundu. Talebeleri arasında İmam Müslim de bulunmaktadı. Müslim önceleri Zühli'den çok hadis rivayet etti, fakat onun İmam Buhârî'ye cephe alarak, "Kur'an mahlûk değildir diyenler meclisimize gelmesin" sözleri

üzerine Zühli'nin dersini terketti, ondan yazdığı hadisleri evine gönderdi ve bu hadisleri *el-Câmi'u's-şâhih*'ine de almadı. Zühli, Rebülevvel veya Rebüülâhir 258'de (Ocak veya Şubat 872) vefat etti, cenaze namazını Horasan Emîri Muhammed b. Tâhir kıldırdı.

Zühli, ünlü muhaddis İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadislerini toplayıp tasnif etmesiyle tanındığı için Zührî olarak da anılmıştır. Bağdat'a gittiği zaman oradaki hadis âlimlerine bu derlediği hadisleri rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel bundan dolayı Zühli'yi övmüş ve Zührî'nin hadislerini ondan daha iyi bilen birinin Bağdat'a gelmediğini söylemiştir. Yahyâ b. Maîn, kendisine Zührî'nin hadislerini niçin topladığını soranlara bu konuda Zühli'nin çalışmasını yeterli bulduğunu belirtmiş, Ali b. Medîni de Zühli'yi, "Sen Zührî'nin vârisisin" diye takdir etmiştir. Devrin âlimleri arasında en üstün seviyeye ulaşan hadis hâfızlarına verilen "emîrül-mü'minîn fi'l-hadis" unvanı Zühli'ye de verilmiş ve ille konusunda önde gelen âlimlerden biri kabul edilmiştir. Nitekim hadis otoriteleri onun ârif, hâfız, mütkn ve sika olduğunu belirtmiş, Dârekutnî de Selef'in ilim konusunda kendisinin bilgi eksikliğini görmek isteyenlerin Zühli'nin *'İlelü hadîşiz-Zührî*'sine bakmalarını tavsiye etmiştir. Zencûye b. Muhammed en-Nisâbüri de hocalarının Zühli'nin bilmediği hadislerin önemsenmeye değmeyeceğini söylediklerini nakletmiştir (*Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ*, XII, 280). Zühli'nin talebelerinden İbn Huzeyme ise hocasını "asrının imâmı" diye nitelemiş ve Ahmed b. Hanbel'in Bağdat'ta, İmam Mâlik'in Medine'de elde ettiği şöhrete denk bir şöhrete onun da Nişâbur'da kavuştuğunu kaydetmiştir.

Zühli'nin adı, Buhârî ile aralarında geçen halku'l-Kur'ân tartışmasından sonra Buhârî'nin Nişâbur'dan çıkarılması ve ardından hastalanarak vefat etmesiyle sonuçlanan olay sebebiyle ön plana çıkmıştır. Buhârî 250 (864) yılında Nişâbur'a gelince büyük ilgiyle karşılanmış, hocası Zühli talebelerine Buhârî'yi karşılamalarını söylemiş, kendisi de onu karşılayanlar arasında yer almıştır. Ayrıca etrafındakileri Buhârî'ye kelâm konularında herhangi bir şey sormamaları yönünde uyarılmış, Buhârî'nin kendi görüşlerine aykırı bir fikir beyan etmesi halinde aralarında ihtilâf çıkacağını, bunun da Horasan'daki Hâricî, Râfizî, Cehmî ve Mürciiler'i sevindireceğini belirtmiştir. Buna rağmen kalabalık bir sohbet ortamında Buhârî'ye Kur'an'ın lafzının mahlûk olup olmadığı sorulmuş, o da

insanların Kur'an'ı telaffuz etmelerinin onların fiili olduğunu, fiillerin de Allah tarafından yaratıldığını söylemiş, bunun üzerine kalabalık arasında ihtilâf çıkmış, daha sonra da yaşanan olumsuzluklar yüzünden Buhârî Nişâbur'u terketmek zorunda kalmıştır. Buhârî, Zühli ile arasındaki Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesine dair görüş ayrılığını açıkladığı *Hal-ku ef'âli'l-ibâd* adıyla bir eser kaleme almıştır.

Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunan kimse- nin imandan çıkacağını söyleyen Zühli bu konuda tevakkuf etmenin de küfür sayılacağını ileri sürmüştü, Kur'an okuyan kişinin telâffuzunu mahlûk kabul edenlerin bid'atçı olduğunu, onlarla aynı mecliste oturulup konuşulamayacağını, dolayısıyla Buhârî'nin meclisine gidenlerin de Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşüne sahip olmakla itham edilmesi gerektiğini bildirmişti. Zühli bu sözleriyle İmam Müslim ve Ahmed b. Seleme hariç insanların çoğunun Buhârî'nin meclisine katılmasını engellemiştir. Zühli bununla da kalmayıp Buhara Emîri Hâlid b. Ahmed'e bir mektup yazmış ve Buhârî'nin oradan da sürülmesine yol açmıştır. Rey'e gönderdiği diğer bir mektupla da Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'nın Buhârî'nin hadislerini terketmelerini sağlamıştır. Buhârî, Zühli'nin bu yaptıklarına rağmen *el-Câmi'u's-şâhih*'ine onun rivayet ettiği otuz dört hadisi almıştır (İbn Hacer, IX, 516). Ancak "Şavn, Cenâ'iz, İtk ve Tıb" gibi bölümlerde yer verdiği bu hadislerin çoğunda tedlîs yapmış, Zühli'nin adını açıkça anmak yerine ondan bazan Muhammed, bazan Muhammed b. Abdullah, bazan da babasının dedesine nisbetle Muhammed b. Hâlid diye söz etmiştir.

Eserleri. 1. ez-Zühriyyât. İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadislerinin derlendiği bir eserdir. Zühli'yi Nişâbur'da ve diğer İslâm ülkelerinde şöhrete kavuşturan bu eserin VII. (XIII.) yüzyıla ait olduğu belirtilen ve otuz üç hadisten oluşan küçük bir bölümü Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (*Mecmua*, nr. 83/10, vr. 140^a-148^b). Süleyman b. Saïd b. Müreyzin el-Useyrî, Ümmülkurâ Üniversitesi'nde *el-İmâm Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli muhaddişen ma'a tahkiki'l-cüz'i'l-muntekâ min Zühriyyâti-hi* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış, ardından bu çalışma iki cilt halinde yayımlanmıştır (Mekke 1419-20/1999). **2. 'İlelü hadîşiz-Zührî.** Zühli, *ez-Zühriyyât*'i tasnif ettikten sonra Mısır'a gittiğinde Ahmed b. Sâlih et-Taberî el-Misrî, bu eserin Zührî'den rivayette bulunan zayıf râvilerin hadislerini derlediğini söyleyerek ken-